

Epifyyttejä

Juha Ridanpää

Uusi kuvitteellinen pohjoinen

Väitöstilaisuuden lectio praecursoria

Oulun yliopisto 8.10.2005

Missä on kuvitteellinen pohjoinen?

”Alussa oli kirkasvetinen järvi ja synkkä yö liikkuu veden päällä. Ensimmäisenä aamuna vedestä nousi tähtitaivas ja vaarojen ympärille loputon suomaa. Toisena aamuna vedestä kohosi kirkas valo, joka maalasi pakkaspäivän pilvet vihreiksi, mäntymetsän punaiseksi ja lumen siniseksi. Kolmantena aamuna järvestä sinkosi näkkiintynyt poro, neljäntenä sääskiparvi, joka ukkospilven tavoin peitti auringon. Viidentenä aamuna vesi synnytti lumihanget, paksun jään ja yöttömän yön, ja yö sulatti jään järven pinnalta. Kuudentena aamuna järven rannalle, sinne missä maa oli autio ja tyhjä, ilmestyi ikkunaton pirtti ja kinttu-polku, ja seitsemäntenä aamuna polulla nähtiin kolon miehen habmon saanut ihminen, jonka käsivarsissa sykki valtava voima ja jonka huuto täytti taivaanrannan järvestä järveen. Kreisland oli syntynyt mahtavan äärettömyyden keskelle.”

Rosa Lixsomin ensimmäisen romaanin, Kreislandin, käynnistävä kuvaus pitää sisällään kaikki ne elementit, jotka pohjoinen pitää sisällään ja jotka sen tuleekin sisältää. Loputon suomaa, ääretön erämaa, porot, sääskiparvet ja lumihanget kiteyttävät hyvin sen, mitä pohjoinen oikeasti on. Se, että kuvaus ei eksoottisista ja romanttisista elementeistään huolimatta tunnu sopivan pohjoisen kirjallisuuden muottiin, korostaa hyvin sitä, kuinka stereotyyppinen käsityksemme pohjoisesta on. Intertekstuaalisuudessaan ironinen viittaus Raamattuun ei vastaa pohjoiselle asetettuja odotuksia – liian modernia soveltuakseen pohjoisen kuvaukseksi.

Pohjoista tutkivalta maantieteilijältä kysytään hyvin usein: ”missä se pohjoinen oikein on?” Kartalta etsittäessä pohjoiselle ja pohjoisuudelle löytyy

toki monia eri versioita. Yhdelle pohjoisen rajat ovat huomattavasti etelämpänä kuin toiselle, joku ei näitä rajoja ole edes huomannut ja jollekulle muulle pohjoinen merkitsee ainoastaan ilma-suuntaa. Kulttuuriin ja yhteiskuntaan liittyvissä arkisissa keskusteluissa lähdetään usein kuitenkin liikkeelle pohjoisen hahmottamisesta nimenomaan etelän kategorisena vastinparina. Samalla huomataan, kuinka kuvitteellisesta alueesta pohjoisen tapauksessa on loppujen lopuksi kyse. Pohjoinen ei sijaitse niinkään tiettyjen karttakoordinaattien takana vaan revontulten, paukkuvien pakkasten ja joikhaavien saamelaisten mystifoinnin varaan piirretyllä kuvitteellisella kartalla. Voidaankin ajatella, että ilman romantisoituja myyttejä ei aluetta nimeltä ”pohjoinen” olisi olemassa.

Tämä onkin kaunokirjallisuuden maantieteellisen tutkimuksen, kirjallisen maantieteen, näkökulmasta mielenkiintoinen asetelma. 1960-luvun kirjallisessa maantieteessä fiktiivisten tarinoiden epätodelliset sankarit olisi suljettu tutkimusten kysymyksenasettelun ulkopuolelle. Sen sijaan jos pohjoinen ymmärretään myyttisten stereotyyppien kuvitteellisena alueena, ei faktan ja fiktion erottaminen toisistaan ole tutkimuksen näkökulmasta enää niinkään olennaista, vaan huomio kohdistuu niihin yhteiskunnallisiin prosesseihin, joissa fiktiivinen saadaan tuntumaan todelliselta. Yhteiskunnalliseen kehykseen asetettuna kysymys kuuluukin, kenen ehdoilla kuvitteellisen pohjoisen eksotiikka on saanut oikeutuksensa?

Kulttuurin ja sivistyksen kolonisoima maa

Viime vuosien kulttuurimaantieteessä on korostettu, kuinka yhteiskunnalliset ja kulttuuriset käytännöt, sosiaaliset instituutiot kaikessa monimuotoisuudessa

saan tuottavat ja muokkaavat käsitystämme todellisuudesta. Media, taide, koulukirjat ja tieteellinen tutkimus ovat kaikki osa samaa järjestelmää, jonka kautta pohjoinen löytää määritelmänsä rajusti kategorisoituna vastinparina etelän kulttuurille. Ensimmäisen ja toisen maailmansodan välisenä niin sanotun Petsamon buumin aikana pohjoisuus nousi Suomessa laajemman taloudellisen, poliittisen, mutta myös kulttuurisen kiinnostuksen kohteeksi. Yhtäkkiä pohjoinen olikin kiinnostava, sen myyttinen tuntemattomuus tuntui kiehtovalta ja samalla kirjallisuudesta muodostui kulttuurinen instituutio, jonka avulla eksotiikan nälkäisiä romantikkoja voitiin ruokkia.

Maailmansotien välisen aikakauden Lapin-kirjallisuus toimi merkittävässä roolissa osana yhteiskunnallista prosessia, jossa Luonnon-Suomi ja Kulttuuri-Suomi erotettiin käsitteellisellä tasolla toisistaan. Kulttuurisena ja yhteiskunnallisena diskurssina tämä aikakausi on opettanut, mitä pohjoisuus ”oikeasti on”. Fiktio oli väline, jolla niin sanottuja sosiaalisia faktoja tuotettiin ja jonka avulla vanhojen Lapin myyttien romantiikka siirtyi osaksi ihmisten aluetietoisuutta. Lapin-kirjallisuudessa pohjoista lähestyttiin sivistyksen ja kulttuurin vastakohtana, ja samalla ajatus ”pohjoisesta kulttuurista” muodostui käsitteelliseksi paradoksiksi – taidetta kun ei tehdä erämaassa. Näin ollen ajatus lappilaisesta kaunokirjallisuudesta tuntui käsitteelliseltä mahdottomuudelta ja samalla pohjoisesta tuli kulttuurisesti ja henkisesti valloitettu, kolonisoitu maa.

Yhteiskunnan kolonialistisuutta kritisoidessa postkoloniaalisessa tutkimuksessa stereotyyppit nähdään kulttuurisina välineinä, joiden avulla epätasa-arvoa tuotetaan ja pidetään yllä. Stereotyyppit ovat paitsi yksinkertaisuuksia, myös usein kohdetaan alistavia mielikuvia, joiden avulla hyväksytyt ja ei-hyväksytyt, arvostettu ja ei-arvostettu, normaali ja ei-normaali, erotetaan toisistaan. Postkoloniaalisen tutkimuksen näkökulmasta pohjoisen ja etelän välistä suhdetta on mielenkiintoista tarkastella Edward Saidin vuonna 1978 kirjoittaman teoksen *Orientalism* näkökulmasta. Saidin mukaan ihmiskunnan historia on olemassa vain, koska ihminen on luovana olentona sen sellaiseksi kirjoittanut. Historian kirjoittamisessa on samalla kyse myös vallasta argumentoida jotakin jonkun toisen puolesta. Said on tarkastellut idän ja lännen, Orientin ja Oksidentin, historiallista suhdetta ja toteaa, ettei Orienttia, itää, ollut alueellisena kokonaisuutena olemassa ennen kuin länsimaailma sen konstruoi omia tarpeitaan varten. Pohjoisen tapauksessa eksotiset stereotyyppit ovat etelän kulttuurin antamia yksinkertaisuuksia, joiden avulla kulttuuri ja

sivistys oikeuttavat olemassaolonsa määrittelemällä vastakohtansa eli luonnon ja primitiivisyyden irti itsestään. Maantieteen kannalta mielenkiintoista on se, että tämä määrittely tapahtuu nimenomaan alueellisella tasolla. Määrittelyn tuloksena syntyy kaksi yksinkertaisuuksien varaan ristiriidattomiksi määriteltyä homogeenista, mutta kuvitteellista aluetta – kulttuurin etelä ja luonnon pohjoinen.

Pohjoinen parodia: homoerotiikkaa erämaassa

Jos pohjoinen rakentuu alueellisella tasolla lähinnä jäykistyneiden stereotyyppien varaan, on varsin ymmärrettävää, että tiettyjä kirjallisen ilmaisun keinoja (esimerkiksi yhteiskuntakriittinen parodia, postmoderni ironia, interkontekstuaalinen leikittely tai tajunnanvirta) on vaikea yhdistää pohjoisuuteen. Pentti Haanpää, Timo K. Mukka ja Rosa Liksom ovat tämän kuitenkin tehneet kukin omalla tavallaan ja nousseet samalla kansallisen ja kansainvälisenkin kulttuurin kentällä tunnetuiksi kirjailijoiksi. Yhteistä heille on pohjoisen eksotisten stereotyyppien siirtäminen taiteen osaksi, minkä he tekevät rikkeen samalla pohjoisen romantiikan olemassaolon elinehtona olevia käytäntöjä. Kuten jo alussa huomasimme, Raamatun muottiin kirjoitettu postmoderni pohjoisen ironia ei – ainakaan periaatteessa – vastaa pohjoisen kirjallisuuden konventioita. Samalla pohjoinen yliromantisoitujen stereotyyppien kaukomaana menettää uskottavuuttaan.

Palataan jälleen Rosa Liksomiin ja *Kreislandiin*. Teoksesta löytyy kappale nimeltä ”Pioneerivänrikki Sarmon kirje Pohjolan Pariisiin suuntautuneelta vaellukselta läheiselle ystäväilleen Hertseherranmäen korsuyhteisöön”, jossa pohjolan stereotyyppit kaikkine kliseineen saavat ironisen liioittelun myötä kuulla kunniansa. Kirjeessään Pioneerivänrikki Sarmo kirjoittaa rakastetulleen:

”Rakas herhiläiseni! Pakkasin pakaasini ja lähdin tänne Pohjolan Pariisiin syksyiseen väriloistoon vaivihkaa, ilmoittamatta aikomuksistani edes Sinulle.

Sydämeni kaipasi Lapin tuntureiden karua kauneutta. Aikomukseni on kavuta Ruijan tunturilakeuksille ja kenties käydä tervehtimässä merilappalaisia rantakylissä korkeiden merivuorten juurella.

Saavuvin isänmaamme pohjoisimpaan kolkkaan auringon juuri siristäessä silmänsä, hyvästelin matkakumppanini ja lähdin taivamaan taivalta. Ennen keskipäivää loppui koivumainen kasvillisuus ja alkoi puuton tunturimaa. Tapasin

kolme lappalaista, jotka ovat ikänsä kimpsuineen kiertäneet maailmanranta Jäämeren rannoilta Suomenimaan tuntureille asti. Join kuksallisen pikimustaa kahvia ja jyystin pitkällä poropuukolla kuivaa poronlapaa, jota nämä yksinkertaiset mutta äärettömän ystävälliset alkuasukkaat tarjosivat etelän yksinäiselle kulkijalle.

Jatkoin vaellustani pitkin rannatonta tunturimerta. Korkea taivaankupu oli pääni päällä, matala taivaanranta sen laitoina.

*Istahdin harmaalle kallionköyrylle ja katse-
lin, kuinka tunturi nousi taivaanliepeille niin,
että maa ja taivas tapasivat toisensa. Täällä ylpeä
tunturi ja avara jänkä elävät vierekkäin, täällä
yö ja päivä kulkevat käsi kädessä, täällä kesä ja
talvi käyvät rinnakkain kuin rakastavaiset Hel-
singin Bulevardilla.”*

Ironia syntyy, kun 1990-luvulla kirjoitetussa teoksessa pohjoisen romantiikan kuvailussa mennään jopa pidemmälle, kuin mitä ääriromanttisesta Lapin-kirjallisuudesta on totuttu lukemaan. Kuvaus on aivan liian autenttinen ollakseen uskottava. Kun muistaa, kuka kirjan on kirjoittanut, tuntuu poronlavan jyystäminen pitkällä poropuukolla ja kahvin juominen kuksasta aivan liian kliseenomaiselta. Uskottavuus romahtaa viimeistään silloin, kun lukija muistaa, kenelle kuvauksen kirje on lähetetty. Vänrikki Sarmo onkin homoseksuaali, joka kirjeitse lirkuttelee ”tuntureiden karusta kauneudesta” poikaystävälleen. Kyse ei ole siitä, etteikö homoseksuaali voisi todellisuudessa kuvailla rakkaalleen kyyneleet silmissään ihailemansa pohjoisen luonnon kauneutta, vaan siitä, ettei ihailun kohde voi omassa diskursiivisessa kontekstissaan sietää homoeroottisuutta itsessään. Pohjoinen luonto kun on tunnetusti ollut lähestyjälleen julma, pelottava, vaarallinen erämaa, jonne ei ole asiaa kuin tosimiehellä. Maskuliininen vakavuus on yksi keskeisimmistä elementeistä osana pohjoisen luonnon romanttista kiehtovuutta, jolloin maskuliiniset arvot tunnustava naismainen mies vie ainoastaan pohjan romantiikan uskottavuudelta. Ja juuri tämä on ollut Liksoimin tarkoituskin.

Kirjailijan yhteiskuntakriittinen itsetietoisuus ja lukijan vastuu

Haanpäälle, Mukalle ja Liksomille on ollut yhteistä, että pohjoista kuvatessaan heidän taiteistaan paistaa läpi itsetietoisuus oman kirjoituksen yhteiskunnallisesta merkityksestä. He tietävät kuvaavansa paitsi poroja, tuntureja, revontulia ja paukkuvia pakkasia, paremminkin sitä kulttuu-

rista kontekstia, jossa porot, tunturit, revontulet ja pakkaset ymmärretään alueellisen toiseuden tuottamisen välineinä. Metafaktiivisen tekstin lailla jokainen heistä nousee itsetietoisesti oman diskursiivisen historiansa yläpuolelle tarkkailemaan sitä yhteiskunnallista prosessia, missä kirjallisuus toimii alueellisen toiseuden tuottajana, ylläpitäjänä ja purkajana. Heidän teoksensa ovat ikään kuin tietoisia omasta fiktiivisyydestään, kirjallisesta diskursiivisuudestaan ja yhteiskunnallisesta kuvitteellisuudestaan, hegemonian ja valtadiskurssien roolista osana teoksen pohjoisuuden muodostumista.

Pohjoisen kirjallisuuden tapauksessa tämä itsetietoisuus merkitsee myös yhteiskuntakriittisyyttä, jolloin on ehkä hieman koomistakin muistuttaa siitä, ettei kirjailija ole useinkaan edes tietoinen omasta yhteiskuntakriittisyydestään. Tietoisina tai tiedostamattaan Haanpää, Mukka ja Liksom saattavat joka tapauksessa herättää lukijansa pohtimaan pohjoisen uskottavuutta, kun katse käännetään stereotyyppioista kohti niiden romanttisuuden keinotekoisuutta. Lukija kysyy: onko eksotiikan Lappi sittenkään totta? Haanpää, Mukka ja Liksom ovat kirjailijoita, jotka saattavat tyydyttää romantiikkannälkäisen lukijankin intohimot. Toisaalta on myös hyvin todennäköistä, että lukija havaitsee, kuinka kirjailijat pelleilevät pohjoisen stereotyyppioilla, asettavat ne itsetietoisessa kriittisyydessään kyseenalaisiksi ja samalla piirtävät uudenlaisen, vaihtohtoisen kartan pohjoisesta.

Voidaan tietenkin kysyä, kuinka vakavasta asiasta pohjoisen toiseuden tapauksessa on loppujen lopuksi kyse. Kun Pekka Pouta totesi kerran säätiedotuksessaan, kuinka ”vettä ei sada onneksi kuin Lapissa”, kyse oli luultavammin ainoastaan viattomasta lipsahduksesta, ei päämäärähakuisesta kolonialismista. Toisaalta olisi varsin erikoista kuulla säätiedottajan laushtavan: ”onneksi vettä ei sada kuin pääkaupunkiseudulla”. Joka tapauksessa pohjoisten myyttien romantiikka on sinällään virkistävää viihdettä, eikä siihen lähtökohtaisesti sisälly alistavia piirteitä. Samoin eksotiikka nähdään tänä päivänä esimerkiksi pohjoisen matkailun kehittämisen näkökulmasta enemmänkin voimavarana kuin kohdettaan alistavana kulttuurisena diskurssina. Kyse onkin enemmän siitä, sallitaanko vaihtohtoisisille pohjoisen äänille puheenvuoro, tuleeko pohjoisen taiteen rajoittua ainoastaan eksotiikan tradition varaan vai voiko pohjoisuus merkitä myös jotakin muuta kuin ainoastaan luontoa ja erämaata? Haanpää, Mukka ja Liksom tarjoavat vaihtohtoisen version pohjoisuudesta, uudenlaisen mallin lukea ja ymmärtää pohjoisuutta. Vastuu siitä, halutaanko uusi pohjoinen todella ymmärtää, jää kuitenkin viime kädessä lukijalle.